

Рецензия

от доц. д-р Даниел Петров

на дисертационния труд на

Пламена Красиминова Цветанова

на тема:

„Възприятието на реалността като индикатор за стил на привързаност при софтуерни специалисти“

Представена за присъждане на ОНС „доктор“ в професионално направление 3.2. Психология (Медицинска психология. Консултативна психология)

Дисертационният труд е посветен на една рядко застъпена в изследователската практика тема, която свързва конструкти от различни методологични традиции и прави паралел между психосоциалните, афективни и когнитивни измерения на човешкия опит. Значимостта на изследваните конструкти се актуализира от все по-поглъщащата ни дигитална и виртуална реалност в един силно фрагментиран социален свят. Изследването на взаимовръзките между различните човешки поведенчески системи, заложено в целите на обсъждания труд, е източник на евристични решения за практиката на клиничната и консултативната психология.

Разработката е с обем от 238 страници и е структурирана по следния начин: увод, две части – теоретична (103 стр.) и емпирична (93 стр.) (всяка от които съдържа две отделни глави), изводи и заключение. Включени са научните приноси и публикации, свързани с дисертационния труд, използвана литература и приложение (22 стр.). Текстът е илюстриран с 58 таблици и 11 графики, които представят теоретичните обобщения и систематизацията на емпиричните данни. Цитирани са 268 библиографски източници, от които 19 на български и 249 на английски език. В приложението (22 стр.) се съдържат илюстративни части от използваната Проективна система от рисунки за оценка на привързаността при възрастни (AAP), 36 таблици с емпирични резултати и 11 графики. Общият обем е 260 страници.

Първата част от дисертацията е посветена на теоретичната постановка на проблема и се състои от две глави – Привързаност и Възприятие за реалност. В първа глава подробно е разгледана теорията за привързаността, нейната историческа база, съвременното ѝ развитие и по-специално – приложението в областта на клиничната и консултативна работа. Първоначално са представени биологичните основи на системата на привързаността, ранното съзряване на нервната система и развитието на мозъчните центрове, описана е ролята на фигурата на привързаност в тези процеси. Докторантката избира именно биологичната рамка за въведение в теорията, което в известна степен отразява някои биологизаторски тенденции в съвременната психологическа наука, които аз лично не споделям. В същия параграф привързаността е представена и като конструкт от теорията на обектните отношения. Обсъждат се ролята на първичния обект в психопатологията на развитието, при формирането на личностната структура и възприятията за света и себе си. В отделен параграф са обобщени ранните изследвания на Дж. Боулби, теоретичния преход от психодинамични към етологични, когнитивни и развитийни обяснителни модели, допълващите изследвания на М. Ейнсуърт и М. Мейн, концепцията за вътрешни работни модели, стиловете на привързаност през детството и експерименталната процедура на „Непознатата ситуация“. Предадени са в детайли смисълът на майчината сензитивност и отзивчивост по отношение на потребностите на малкото дете и неговото психичното развитие.

Нарушенията и разстройствата на привързаността са представени през гледната точка на класически и съвременни изследователски позиции, както и чрез критериите на диагностичните наръчници. Зададени са редица теоретични перспективи към етиологията и се обсъжда ролята на травматичните стресори, раздялата, родителското пренебрегване, заплахите от средата. Системата на привързаността и нейното нормативно функциониране са представени чрез хиперактивиращите и деактивиращите стратегии в динамичните и защитните процеси на личността, при регулацията на стреса и емоциите. Стилът на привързаност се приема за важен предиктор на качеството и удовлетвореността от близките взаимоотношения през зрелостта.

Представени са две основни изследователски традиции в концептуализацията на привързаността в зряла възраст (развитийна и психосоциална), актуалният научен дебат и някои от често използваните инструменти за оценка. Пламена Цветанова приема подхода на развитието в своята изследователска работа и защитава необходимостта от

използване на широк набор от инструменти и експериментални процедури. Връзките на несигурната привързаност с личностната патология и психотичните преживявания, посредством дерегулацията на личностните процеси и кохерентността на опита, са подкрепени с резултати от невробиологията и психопатологията на развитието. Данните от съвременните проучвания в областта на автори като К. Бренън, П. Фонаги, С. Блат, К. Леви и др. са представени паралелно с класическите постулати от трилогията на Дж. Боулби. Авторката приема транзакционната природа на модела на линиите на развитие и апелира да се обърне по-сериозно внимание на ранната интервенция.

В отделен параграф (1.10) са включени базирани на привързаността подходи при консултиране и терапия на нарушенията на привързаността и личностните разстройства. Сред избраните са психотерапията на Дозиер, наративната терапия на привързаността, терапията, базирана на ментализацията и др. Обсъждат се предимствата на тези подходи пред традиционните по отношение на подобряване на емоционалната регулация и социалното функциониране на индивида. Теоретичната първа глава на дисертационния труд завършва с обсъждане на основни концептуални и емпирични връзки между привързаността, представата за реалност, виртуалната реалност, идентичността и социалните връзки.

На възприятието за реалност е посветена втора глава от теоретичната част на дисертацията. Тя започва с представянето на теорията на Ж. Пиаже, формирането на концепция за реалност и идентичност на обектите във възрастов план, социалното конструиране на реалността, психоаналитичната рамка, ролята на играта при развитие на междуличностната свързаност, както и феноменологичната перспектива на К. Роджърс. Приема се обосновано, че представата за реалността е важен ориентир в субективната координатна система на индивида и начина, по който се структурира поведението. Идеите за психичната реалност и споделената субективност са представени чрез минали и актуални научни дебати около тези конструкти. По-подробно е представена теория за ментализацията на П. Фонаги и връзките между рефлексивно функциониране, споделено съзнание и реалност. Направен е обзор на съвременни емпиричните изследвания по темата.

Специално внимание е отделено на нормата и патологията при възприемането на реалността. Възприятията са представени като субективни, разположени на мултидименсионален континуум, в противовес на клиничния подход, който приема

идеята за норма и „обективна реалност“. Непълната обективност и „грешките“ във възприятието са интегрирани в спектъра на нормативното функциониране, за разлика от т.нар. дисфункционални „системни грешки“ (стр. 90). В отделен параграф (2.4.1. Латентни състояния на съзнанието и изкривявания във възприемането на реалността) се обсъжда ролята на психичната травма и механизмите на дисоциация, отслабените его граници, психотичната загуба на контакт с реалността, компенсаторната функция на тези състояния и сериозните последици по отношение на социалното функциониране на засегнатите лица.

Терапевтичната среда е представена като безопасно място, където има налични достатъчно условия за опити за корекция на възприятието. В приложна клинична перспектива са представени и възможностите на новите технологии в терапията, която използва виртуална реалност за лечението на различни психични разстройства. Цитирани са редица съвременни проучвания за използването на виртуалната реалност в клиничната практика, изведени са и редица нейни ограничения. „Тъмната страна“ на дигиталната култура е разгърната в последния параграф от теоретичната част (2.6. Пристрастеност към интернет, онлайн игри и виртуална реалност – причини и последици). Обсъждат се рисковете от пристрастеност към виртуалната реалност, онлайн игри и интернет. Според авторката, нарастващото влияние на симулираните светове и тяхното влияние над идентичността и усещането за реалност при деца и юноши са теми, заслужаващи сериозно внимание от страна на специалистите.

Втората част на дисертационния труд представя оригинално емпирично изследване на възприятието на реалността като индикатор за стил на привързаност при софтуерни специалисти (сс. 113-205). В първа глава, свързана с постановката на изследването, подробно и ясно са описани предмет и цели, обект, хипотези и задачи на проучването. Изследвани са 81 лица, мнозинството от мъжки пол (80,2%), на средна възраст 30 години. Социално-демографските характеристики на респондентите (пол, възраст, образование, трудов опит и семеен статус) са представени подробно в таблици. Авторката предлага пет хипотези, три от които са допълнени от подхипотези, с включена обосновка.

Психологическият инструментариум, който е използван за реализация на целите на изследването, включва:

1. Рисувателен тест на Вартег – метод за личностна оценка в рамките на гещалт-психологията и аналитичната система за интерпретиране.
2. Проективна система от рисунки за оценка на привързаността при възрастни (AAP), базирана на анализите на отговорите на стандартизирани картинни стимули. Надежден и валиден инструмент за оценка на привързаността в зряла възраст, който идентифицира четири групи – сигурен, отхвърлящ, свръхангажиран, нерешен. Докторантката е сертифицирана за използване на методиката.
3. Въпросник на Бел за обектни отношения и тестване на реалността (BORRTI) – самооценъчен въпросник, който се състои от 90 твърдения. Извеждат се четири подскали, свързани с обектните отношения и три подскали за тестване на реалността. За целите на конкретното научно изследване е получено одобрение на превода на методиката на български език от страна на компанията, притежаваща правата над теста.

Предадена е процедурата на провеждане на проучването. Тя включва онлайн анкета, прилагане на методиката AAP и Рисувателен тест на Вартег, като отделните стъпки в процедурата са обосновани от авторката.

Втората глава на емпиричната част на дисертационния труд е посветена на анализа на получените резултати. Представянето и обсъждането на данните са организирани по методики, в табличен и графичен вид, с необходимите интерпретации и обобщения. Включени са данни за психометричните показатели на използвания въпросник, както и процедурата на превод. Сред изследваните софтуерни специалисти не се наблюдават тревожни резултати, свързани с конкретна психична патология, нестабилност и социално отдръпване, както и изкривяване във възприемането на реалността. В извадката преобладават несигурните стилове на привързаност: свръхангажиран, отхвърлящ, нерешен. Направен е сравнителен анализ между профилите на привързаност в настоящата, както и в клинични и неклинични извадки. Предадени са илюстративни фрагменти от разказите на изследваните лица, както и резултати от редица проучвания от развитийната традиция в концептуализацията на привързаността. Влиянието на стиловете на привързаност и демографските характеристики са представени в отделни параграфи (2.1.4. и 2.1.5.). Статистическите обработки включват честотно разпределение на резултатите от използваните методики, кръстосани честотни разпределения, корелационен анализ и еднофакторен дисперсионен анализ.

Анализът на взаимовръзките с демографските характеристики е направен посредством корелационен и еднофакторен дисперсионен анализ. Неуместно е използването на корелационния коефициент на Пийрсън за оценка на взаимовръзките между категориални променливи (табл. 40, табл. 41). Анализът на социално-демографските фактори е препоръчително да бъде поставен в началото на емпиричната част. Резултатите са представени в табличен и графичен вид, като по-голямата част от тях са изнесени в приложението. Включен е отделен параграф (2.2.) свързан с верификация на хипотезите и подхипотезите, който обобщава резултатите по посока на зададените изследователски въпроси. Емпиричната глава завършва с възможното практическо приложение на резултатите в индивидуални, фамилни и групови интервенции. Стилотовете на привързаност се обсъждат като важен ориентир в психологическото консултиране и терапия.

Изведени са силните страни и ограниченията на настоящото изследване, което поставя реалистична рамка и говори за научната добросъвестност на докторантката. Наличието на контролна група би дало по-убедителна представа за специфичността на психологичния профил в определена професионална група. Липсата на други групи за сравнение е прецизно отчетена от докторантката, което наред с останалите самокритични бележки, прави редица мои забележки към работата безпредметни. В заключението е направено обобщение на постигнатите резултати, без свръхинтерпретации и генерализации, изведени са релевантни за обхвата на изследването изводи.

Работата би спечелила от известно деконструиране на биомедицинския език предвид характеристиките на извадката. Необходимо е подобряване на психометричните данни и характеристики на използваните методики и тяхната многомерна валидизация за български условия.

Към предимствата на работата бих изтъкнал:

1. Оригиналност при избор на изследователски конструкти и методики. За първи път в България се представят и прилагат два метода за оценка - Проективна система от рисунки за оценка на привързаността при възрастни - Adult Attachment Projective Picture System – ААР и Въпросник на Бел за обектни отношения и тестване на реалността - Bell Object Relations and Reality Testing Inventory – BORRTI.
2. Избор на актуална и малко разработвана в световната научна литература проблематика като възприятието за реалност и виртуалната реалност.

3. Постигнат е интегративен синтез на различни парадигми.
4. Разработен е модел, който операционализира в емпирично измерими единици ефектите на индивидуалния стил на привързаност и възприятието за реалност.
5. Отлично разработената и структурирана теоретична част. Направен е обзор на съвременна научна литература по изследваната проблематика от български и международни изследователи.
6. В работата се обсъждат ограниченията на избраната методология и инструментариум. Докторантката демонстрира висок стил на писане и научна прецизност при представяне на резултатите.
7. Събран е емпиричен материал от българска социокултурна среда, който дава информация за спецификите на конкретна професионална група.
8. Получените резултати имат практическа значимост в клиничен, консултативен и организационен контекст и успешно допълват данните в областта.

Авторефератът е с обем от 50 страници и отразява адекватно основните акценти на теоретичните анализи, етапите в емпиричните изследвания и обобщенията на осъществената изследователска работа. В посочените публикации по темата присъстват две с идентични заглавия. Коректно са формулирани научните и практическите приноси.

В заключение считам, че дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос и отговарят на всички изисквания за третата степен. Авторката демонстрира висока компетентност по разглежданата проблематика, способности да планира, провежда, анализира и публикува емпирични проучвания. Като член на научното жури ще гласувам на Пламена Красиминова Цветанова да бъде присъдена научната и образователна степен „доктор“ в научно направление „Психология“.

16 октомври 2018 г.
гр. София

Рецензент:.....
/доц. д-р Д. Петров/